УДК 94(477) «1932/1933»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/2.9

Крупенко О. В.
https://orcid.org/0000-0002-0559-2522
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Мартиненко В. В.
https://orcid.org/0000-0001-7534-8800
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ФОРМИ ОПОРУ СЕЛЯН ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Статтю присвячено дослідженню форм опору українського селянства політиці радянської влади в період Голодомору 1932–1933 років. У центрі уваги перебувають різноманітні прояви індивідуального та колективного спротиву, що виникли як реакція селян на насильницьку колективізацію, надмірні хлібозаготівлі, розкуркулення, репресії та інші заходи сталінського тоталітарного режиму. Проаналізовано причини, що зумовили поширення опору, його основні форми та особливості прояву в умовах посилення адміністративного і карального тиску. Особливу увагу приділено таким формам спротиву, як приховування зерна й продовольства, відмова від виконання хлібозаготівельних планів, саботаж колгоспних робіт, масовий вихід із колгоспів, втечі із сільської місцевості, поширення антирадянських настроїв, стихійні виступи та інші способи протидії політиці влади.

Наголошено, що більшість форм селянського опору мали переважно пасивний характер і були спрямовані насамперед на збереження життя, сім'ї та мінімальних засобів існування. Водночас радянська влада розцінювала будь-які прояви непокори як «контрреволюційну діяльність», «саботаж» або «куркульський опір», що ставало підставою для застосування репресивних заходів, кримінального переслідування, конфіскації майна, депортацій та інших форм покарання. Показано, що політика державного терору була спрямована не лише на придушення реального опору, а й на залякування селянства та остаточне утвердження командно-адміністративної системи в українському селі. Зроблено висновок, що навіть в умовах масового голоду українське селянство не втратило здатності до різних форм спротиву, які стали важливим свідченням прагнення зберегти людську гідність, господарську самостійність і традиційний спосіб життя.

Ключові слова: *Голодомор-геноцид, саботаж, опір населення, селяни, тоталітарна система, репресивні заходи, хлібозаготівля.*

Постановка проблеми. У віковій історії українського народу було чимало трагічних подій, які залишили глибокий слід у його долі. Проте найжахливішою сторінкою стала трагедія Голодомору 1932–1933 років. За своїми масштабами та наслідками він перевершив багато інших лих, що випали на долю українців. Комуністичний тоталітарний режим довгий час замовчував факти масових убивств, намагався приховати чітко спланований злочин проти людства, назавжди знищити пам`ять про нього. Мільйонні жертви не визнавалися, а масові смерті називалися «продовольчими труднощами» [1].

За цим приховувалася головна мета сталінського режиму – це ліквідація української нації, в першу чергу економічно самостійного селянства, яке чинило опір більшовицькій агресії. Для цього застосовувалися різні методи й засоби, зокрема насильницьке вилучення продуктів харчування, репресії, терор, депортації. Як результат – колосальні жертви, які через відсутність статистики не дозволяють і на сьогодні назвати їх точну кількість. Через використання різних методів дослідження, а також урахування або ігнорування окремих чинників і статистичних даних, науковці дійшли різних результатів щодо кількості жертв. За відмінними оцінками, втрати внаслідок Голодомору становлять від 3 до 7 мільйонів осіб. Називають і більші цифри. Свідченням цього є результати міжнародної науково-практичної

© Крупенко О. В., Мартиненко В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації» 2016 року, головним питанням якої були демографічні втрати під час Голодомору-геноциду. Було прийнято рішення визнати, що втрати становили щонайменше 7 мільйонів в УСРР і 3 мільйони – за її межами, зокрема на Кубані, в Центрально-Чорноземній області, Поволжі та Казахстані [2]. В цьому питанні ще є багато білих плям, для вирішення яких потрібна тісна співпраця істориків та демографів, пошуки нових документів.

Голодомор завдав величезних не тільки демографічних, але й економічних, психологічних і моральних втрат, а його наслідки відчувалися ще багато десятиліть. Варто говорити не тільки про померлих, але й про потерпілих, які зазнали морально-психічних травм, фізичних ушкоджень. Сьогодні ця трагедія визнається одним із найстрашніших злочинів проти людяності ХХ ст. та є символом страждань українського народу. Розуміння суті й наслідків сталінського геноциду є вкрай важливим для нас і всього світу сьогодні, в умовах протистояння путінському тоталітарному режиму, російської злочинної війни, спрямованої на знищення української нації. рф так само використовує геноцидні методи, шантажуючи світ продовольчою кризою, голодом, убиває мирних жителів, грабує, депортує, тероризує. Тисячі військовополонених та цивільних українців у ворожих таборах катують голодом. Безперечно, в наші дні ця тема викликає не тільки історичний інтерес, але й має велику актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безсумнівним є факт, що основою для дослідження теми Голодомору загалом та проблеми супротиву насильницькій хлібозаготівлі залишаються архівні документи, спогади, щоденники очевидців. Ще більшої ваги вони набувають сьогодні, бо все менше залишається очевидців тих подій. До такої важливої дослідницької роботи долучаються як окремі науковці, так і спеціальні інституції, такі як Український інститут національної пам'яті, Національний музей Голодомору-геноциду, архівні установи [3]. Оприлюднені документи підтверджують, що голод був навмисно використаний більшовицькою владою як інструмент реалізації економічної політики в українському селі, придушення селянства та зміцнення радянського режиму в Україні.

Серед наукових праць заслуговує на увагу соціально-психологічне дослідження І. Реви [4], у якому проведено аналіз трансформацій українського суспільства у 20–30-х рр. ХХ ст. і запропоновані шляхи подолання психологічних та соціальних проблем сьогодні. У черговому виданні Л. Гриневич на основі маловідомих джерел по новому переосмислюються причини, підгрунтя та обставини голодомору-геноциду, форми протесту українських селян [5]. С. Водотика аналізує вплив масового опору селянства в роки суцільної колективізації і Голодомору 1932–1933 років на зміну марксистсько-сталінського (більшовицького) проєкту комуністичного штурму та його сутність [6]. У роботі Г. Махоріна [7] на основі архівних джерел аналізуються масштаби та форми опору селян у 1930–1933 рр., які мали характер внутрішньої війни проти більшовицького режиму.

Ці дослідження свідчать про розширення останнім часом тематичного діапазону праць, зокрема на регіональному рівні. Хоча маємо на сьогодні достатній масив напрацювань по темі Голодомору, залишається малодослідженою проблема форм супротиву населення проти вбивчої політики радянської влади.

Постановка завдання. Метою статті є спроба дослідити основні форми опору українського селянства політиці радянської влади в період Голодомору 1932–1933 років, з'ясувати причин їх виникнення, особливості прояву.

Виклад основного матеріалу. Протидія українських селян тоталітарній системі під час Голодомору 1932–1933 років мала різноманітний характер. Вона поєднувала різні методи та форми спротиву: від стихійних збройних бунтів і прихованого саботажу хлібозаготівель до непрямих дій та побутових засобів порятунку власних родин. Цьому процесу передувало ряд причин. Одна з перших насильницьких хлібозаготівельних кампаній проводилася на півдні України на початку 1928 року, незважаючи на вже значні масштаби голоду. Це викликало запеклий опір селян політиці влади. Зокрема, протягом цього року відбулося близько 150 виступів на селі. До цього додалося поширення антивладних листівок, зростання кількості терористичних актів на селі проти представників влади та активістів.

Нова хвиля селянських протестів і повстань прокотилася і в наступні роки. Одним із таких прикладів став виступ на Київщині, коли селяни взяли участь у нападі на сільську раду, їдальню кооперативу, побитті сільських активістів. Це стало відповіддю на непосильний план хлібозаготівель. Їхні вимоги зводилися до наступного: «Жодного кілограма хліба не дамо, а хто буде вимагати хліб – будемо вбивати. До голоду, як на Полтавщині, не допустимо, контрактації виконувати не будемо,

а хто посміє самовільно брати хліб – голови рубати будемо. У нас все забрали, нас голодними залишили, хай же дають нам їсти» [8, с. 153].

Поширеним стає явище, коли селяни силою відкривали хлібні склади, розбирали картопляні кагати, перехоплювали вагони та самовільно збирали врожай. Масовий вихід із колгоспів супроводжувався поверненням вилученого майна, нападами на хлібозаготівельників та організованими повстаннями, що невдовзі охопили всю територію України. Зокрема, в 1930 році в Україні відбулося більше 4 тис. виступів проти радянської влади, в яких взяло участь понад 1 млн осіб. Наймасштабнішим антиколгоспним повстанням було Павлоградське на Дніпропетровщині. В лютому 1930 року була викрита підпільна група, котра займалася його підготовкою і близько 20 її учасників заарештовади. Одному з керівників Кирилу Шопіну вдалося уникнути арешту та продовжити підготовку місцевих селян до нових виступів проти радянської влади. На придушення таких повстань влада змушена була скеровувати військові підрозділи.

Новий наступ на українське село розпочався у 1931 р., що не могло не викликати супротиву, що вилилося в 319 масових виступів і діяльність 28 повстанських загонів. Протягом вересня–жовтня 1931 року діяла підпільна повстанська організація «Вільне козацтво», яка нараховувала близько 200 активних учасників, на чолі з Степаном Мосолом та Іваном Заборовським. У їхній програмі зазначалося, що «Україна – єдина, неподільна, самостійна. Державний апарат мав бути створений за зразком Запорізької Січі». Повстанці вимагали скасування хлібозаготівель, повернення розкуркуленим землі. «Вільне козацтво» готувало загальне повстання для захоплення влади на території Корюківського, Сновського, Менського й Березнянського районів, де існували повстанські осередки. У вересні 1931 р. у селі. Олександрівка Корюківського району відбувся збройний виступ, у результаті якого було розгромлено сільську раду, колгоспні ремонтні майстерні, підпалений і обстріляний будинок голови сільради [9, с. 151].

Одним із найжахливіших заходів в історії репресивної політики ВКП(б) проти селянства стало впровадження режиму «чорних дошок» щодо колгоспів, сіл, районів та навіть окремих осіб. Він поєднав психологічний тиск, позбавлення їжі та повну блокаду населених пунктів, колгоспів і цілих районів України. Протягом 1932–1933 років «занесення на чорну дошку» офіційно визнали як репресивний захід. Його вже пов'язували не стільки з невиконанням колгоспниками показників заготівлі хлібу, а з особливими репресіями щодо сіл та окремих регіонів, які до того ж і чинили активний чи пасивний спротив політиці більшовиків. Важливо те, що під час формування списків для занесення сіл на «чорну дошку» враховували не лише рівень виконання плану хлібозаготівель, а й їхнє політичне минуле, починаючи з 1919 року. Зокрема, брали до уваги наявність серед уродженців села активних діячів УНР і повстанського руху, участь селян у «куркульських повстаннях» 1920–1921 років, а також їхнє негативне ставлення до колективізації та розкуркулення [10].

Ініціаторами застосування «чорної дошки» у 1931–1932 рр., як справедливо зазначають В. Марочко та В. Мовчан, виступали районні комітети КП(б)У, виконкоми, комсомольські осередки, сільради, спеціальні «трійки» з контролю за хлібозаготівлями чи сівбою, навіть редакції місцевих газет. Останнім відводилася неабияка роль у формуванні суспільної думки, як правило негативної про тих, хто був занесений на «чорну дошку» [11, с. 10]. Дослідники роблять висновки, що репресіям, пов'язаним із режимом «чорних дошок», були охоплені жителі практично половини районів та міськрад України, за виключенням Дніпропетровської області, де такий режим панував на території всіх без виключення адміністративних одиниць області.

Показово, що радянська каральна машина все активніше включалася у «процес» хлібозаготівель». Лише від 15 листопада до 15 грудня 1932 року в республіці заарештували 16 тисяч людей, серед яких були 409 голів колгоспів та 107 голів сільрад (108 осіб засудили до розстрілу). У перші дні січня 1933 року тільки в 153 районах УСРР заарештували ще 2709 осіб, з яких 56 стратили за звинуваченням у «контрреволюційному саботажі. Загалом, упродовж липня та серпня в УСРР було задокументовано 216 масових виступів, чисельність учасників яких у окремих випадках досягала тисячі осіб. Все це говорить про вражаючі масштаби селянського протестного руху. Зауважимо, що проти такої сталінської політики виступали не лише рядові селяни, а й голови та члени правлінь колгоспів, очільники сільських рад, партійні уповноважені районів, які направлялись на місця для пришвидшення хлібозаготівель. Як результат, було заарештовано 311 голів колгоспів, 702 членів правлінь, 13 партійних уповноважених [12].

Природнім, із боку селян, став їх вихід із колгоспів, що набув масового явища влітку 1932 року.

Лише за червень 14 055 осіб написали заяви про вихід зі 475 колгоспів і 111 районів України. У відповідь радянська влада посилила репресії, свідченням чого став «закон про п'ять колосків» – Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності».

Якщо в перші чотири місяці дії закону репресивні органи зазвичай переслідували поодиноких крадіїв, то з 22 листопада 1932 року, з початком спецоперації ДПУ УСРР, розпочалася масова фабрикація групових справ. Лише в листопаді 1932 року ДПУ ліквідувало 55 «контрреволюційних колгоспних груп», що «розбазарювали» хліб, 60 угруповань, які його розкрадали, та 19 осередків, що його приховували. Загалом, упродовж спецоперації (листопад 1932 – січень 1933 рр.) чекісти звітували про ліквідацію 757 таких груп [13, с. 158].

Ще однією формою спротиву селян надмірним хлібозаготівлям було приховування зернових. Збіжжя здебільшого ховали у спеціально облаштованих земляних ямах або в печах, грубах та інших побутових ємкостях. У своєму щоденнику за результатами поїздки по Україні Л. Каганович записав: «Одноосібники ховають у колгоспників, особливо тих колгоспів, котрі виконали хлібозаготівлі». На думку Г. Махоріна, це засвідчує солідарність між селянами-одноосібниками та колгоспниками. Додатковим доказом слугують визнані самою владою факти співчуття бідноти до заможних господарів, яких піддавали розкуркуленню та депортації до Сибіру [14, с. 53–54].

Поширення листівок, прокламацій та звернень слугувало дієвим інструментом агітації та однією з форм опору надмірним хлібозаготівлям. Значно радикальнішим виявом непокори ставали публічні заклики до повалення радянської влади, збройного повстання, силового спротиву та застосування зброї проти представників влади, виступи проти колективізації та хлібозаготівель.

Наведемо окремі приклади. Згідно із обвинувальним висновком «контрреволюційна організація у сільському господарстві України» на чолі із заступником завідувача сектором врожайності Академії сільськогосподарських наук УСРР В. А. Батієнком планувала повалення радянської влади шляхом збройного повстання. Осередки організації були «викриті» у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській, Харківській областях. Для здійснення цієї мети організація нібито вела шкідницьку роботу в сільському господарстві, спрямовану на «спотворення усіх заходів партії з реконструкції сільського господарства, зриву посівної, збиральної і заготівельної кампаній, чим викликала незадоволення серед селян». «Повстанське ядро організації», за висновком ДПУ, підтримувало тісні зв'язки з московським центром і керувалось вказівками «ідеологів української самостійності». Мережа організації охоплювала нібито всю Україну і мала підтримку української еміграції в Польщі та Румунії. Заарештованим інкримінували боротьбу проти хлібозаготівель, «роздування» споживацьких настроїв серед колгоспників, спотворення хлібофуражних балансів, підривну діяльність у галузі тваринництва, активне руйнування тракторного парку [15, с. 171–172].

Висновки. Спротив українського селянства тоталітарному режиму в 1932–1933 роках набув загальнонаціонального характеру, поступово трансформуючись від відкритих масових виступів до прихованих форм непокори, ухилення від хлібозаготівель та саботажу. Оскільки селянський опір становив безпосередню загрозу реалізації сталінської аграрно-економічної моделі, радянська влада вдалася до надзвичайно жорстких репресивних заходів. Голодомор став одним із ключових інструментів цієї політики, спрямованим на придушення опору українського селянства, його залякування та остаточне підпорядкування села тоталітарній системі.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Список літератури:

1. Інформаційні матеріали до 92-х роковин Голодомору 1932–1933 років. URL:https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-92-h-rokovyn-golodomoru-1932-1933-rokiv (дата звернення: 18.07.2026).

2. Міжнародна науково-практична конференція «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації». URL: https://holodomormuseum.org.ua/conferencia/mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-golodomor-1932-1933-rokiv-vtrati-ukrainskoi-nacii/ (дата звернення: 18.07.2026).

3. Голодомор 1932–1933 років: геноцид українського народу. Збірникдокументів і матеріалів / І. П. Ящук, А. П. Загорулько, В. М. Щербатюк,Є. С. Дурнов, О. В. Шкуратенко, Д. І. Курас, Ю. В. Сокур, Н. О. Дорощук, В. З. Прус, М. А. Дзюба та ін.; за ред. В. М. Щербатюка, Д. І. Кураса. Київ : Видавництво «Фенікс», 2025. 272 с.; Голодомор-геноцид 1932–1933рр. на Вінниччині / Упорядники: В. Лациба (гол. ред.), М. Вижга (кер. групи упоряд.), В. Білоконь, К. Завальнюк, Н. Іванова, С. Калитко, Н.Камінська, П. Кравченко, І. Мельничук, В. Петренко, О. Струкевич. Вінницька обласна військова адміністрація; Вінницька обласна рада; Інститут історії України НАН України; Вінницька обласна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»; Державний архів Вінницької області. Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня», 2023. 528 с.; Станіславів і голодомор. Документальні свідчення про реакцію станіславівців на геноцид українського народу 1932–1933 років / Упоряд.: І. Монолатій, Л. Соловка. Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ» 2009. 64 с. (Моє місто); Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки / Авт. вступ. ст., упоряд. Н. Романець. Національний музей Голодомору-геноциду; Інститут дослідження Голодомору; Дніпровська міська рада; Комунальний заклад «Музей спротиву Голодомору»; Дніпровської міської ради. – Дніпро, 2020. – 608 с.; «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Український інститут національної пам'яті. Київ «Фенікс», 2018. 352 с.

4. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій: Науково-популярне видання. К. : К.І.С., 2019. – 272 с.

5. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. Т. ІІ: Початок форсованої колективізації, розкуркулення та масова депортація. Війна селянства проти радянської влади (липень 1929 – вересень 1930). Кн. 2/НАН України. Інститут історії України. Київ : HREC PRESS, 2025. 740 с.

6. Водотика С. Г. Вплив опору селянства часів суцільної колективізації і Голодомору на трансформацію більшовицького проекту побудови комунізму. Південний архів (історичні науки). 2024. 47: 21–31.

7. Махорін Г. Л. Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр. 2017. 168 с.

8. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л.Л. Аулова, В.В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 153.

9. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 151.

10. Папакін Георгій «Чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні (1932–1933 рр.). URL: https://history.sumy.ua/research/article/qchornidoshkyqiakznariaddiaradianskohohenotsyduvukrainiv19321933rokakh/ (дата звернення: 15.08.2026).

11. Марочко, В., Мовчан О. Голодомор 1932–1933 років в Україні: Хроніка / НАН України. Інститут історії України. К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 10.

12. Цалик С. Блог історика: 1932 рік. Селянський опір Голодомору. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-42162913 (дата звернення: 15.08.2026).

13. Романець Н. Р. Репресивна складова хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 рр. в Україні: цілі, механізми, особливості. *Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету*, 2011. Вип. XXXI. С. 158.

14. Махорін Г. Л. Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр. 2017. 168, с. 53–54.

15. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 172–173.

Krupenko O. V., Martynenko V. V. FORMS OF PEASANT RESISTANCE AGAINST SOVIET POWER DURING THE HOLODOMOR OF 1932–1933

This article examines the forms of resistance by the Ukrainian peasantry against the policies of the Soviet authorities during the Holodomor of 1932–1933. It focuses on various manifestations of individual and collective resistance that emerged in response to forced collectivization, excessive grain procurements, dekulakization, repressions, and other measures of the Stalinist totalitarian regime. The study analyzes the causes behind the spread of resistance, its primary forms, and the specific ways it manifested amidst intensifying administrative and punitive pressure. Particular attention is paid to forms of resistance such as the concealment of grain and foodstuffs, refusal to fulfill grain procurement quotas, sabotage of collective farm work, mass withdrawal from collective farms, flight from rural areas, the spread of anti-Soviet sentiment, spontaneous protests, and other methods of opposing the authorities' policies.

It is emphasized that most forms of peasant resistance were predominantly passive in nature and aimed primarily at preserving life, the family, and the means of basic subsistence. At the same time, the Soviet

authorities regarded any acts of defiance as "counter-revolutionary activity", "sabotage", or "kulak resistance", which served as grounds for repressive measures, criminal prosecution, property confiscation, deportations, and other forms of punishment. It is demonstrated that the policy of state terror was aimed not only at suppressing actual resistance but also at intimidating the peasantry and definitively establishing the command-administrative system in the Ukrainian countryside. The conclusion is drawn that, even amidst mass famine, the Ukrainian peasantry did not lose the capacity for various forms of resistance; these acts served as significant evidence of their determination to preserve human dignity, economic independence, and their traditional way of life.

Keywords: *Holodomor-genocide, sabotage, popular resistance, peasants, totalitarian system, repressive measures, grain procurement.*

Дата першого надходження статті до видання: 21.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026